

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Nowa Seria

tom XI
2014

zeszyt 1
Archeologia

ROCZNIK NAUKOWY MUZEUM NARODOWEGO W SZCZECINIE
Szczecin 2015

Redaktor
Anna B. Kowalska

Sekretarz redakcji
Bartłomiej Rogalski

Członkowie redakcji
Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska, Rafał Makala

Rada Naukowa
dr hab. prof. UJ Wojciech Blajer, prof. dr hab. Aleksander Bursche,
prof. dr hab. Wojciech Dzeduszycki, prof. dr Hauke Jöns,
dr hab. prof. UW Joanna Kalaga, dr hab. prof. UG Henryk Machajewski,
dr Dmitrij Osipov, dr hab. prof. UW Tomasz Płonka

Recenzenci
dr Justyna Baron, dr Eugeniusz Cnotliwy, dr hab. Andrzej Janowski,
dr hab. prof. PAN Michał Kara, dr hab. prof. UAM Andrzej Michałowski

Tłumaczenie
Tomasz Borkowski, Michał Adamczyk

Proofreading
Agnes Kerrigan

Redakcja wydawnicza
Barbara Maria Kownacka, Marcelina Lechicka-Dziel

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
XPRESS Sp. z o.o.

Adres redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel.: 797 705 229, e-mail: mzp@muzeum.szczecin.pl
www.mzp.muzeum.szczecin.pl

Nakład 250 egz.

© Muzeum Narodowe w Szczecinie & Authors

ISSN 0076-5236

Szczecin 2015

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

- Marta Chmiel-Chrzanowska, Michał Adamczyk
O śmierci bez przesady. Próba zastosowania podejścia technologicznego
w archeologicznych badaniach nad śmiercią 7
On death with no exaggeration. A technological approach to the study of death. Summary 31

- Justyna Żychlińska
Transformacja ciała ludzkiego jako wyraz świadomości i istnienia duchowości
w kulturze łużyckiej 33
The transformation of the human body as an expression
of the existence of consciousness and spirituality in the Lusatian Culture. Summary 44

- Kinga Zamelska-Monczak
Wczesnośredniowieczne grzebień z Santoka 45
Early medieval combs from Santok. Summary 91

- Eugeniusz Cnotliwy
W sprawie budownictwa we wczesnośredniowiecznym Wolinie 93
Construction in early medieval Wolin. Summary 106

- Antoni Porzeziński
„Importowane” naczynia typu Tornow i Gross Raden
na stanowiskach 2 i 2a w Cedyni, woj. zachodniopomorskie 107
“Imported” vessels of the Tornow and Gross Raden type
on sites 2 and 2a in Cedynia, West Pomeranian Voivodeship. Summary 121

- Kamil Kajkowski, Piotr N. Kotowicz
Zapomniany wczesnośredniowieczny pochówek łodziowy ze Szczecina 123
A forgotten early medieval boat burial from Szczecin. Summary 136

ODKRYCIA

- Bartłomiej Rogalski
Weryfikacyjno-rozpoznawcze badania sondażowe cmentarzyska
ze starszego i młodszego okresu przedrzymskiego w m. Modrzewo, gm. Suchań,
pow. stargardzki, stanowisko 6 (AZP 33-13/33) 137
Verification and reconnaissance test excavations on a burial ground from the older and younger
pre-Roman period in Modrzewo, Suchań commune, Stargard district, site 6 (AZP 33-13/33) 137

- Bartłomiej Rogalski
Archeologiczne badania sondażowe na cmentarzysku
z okresu wpływów rzymskich w Starych Łysogórkach, gm. Mieszkowice,
pow. gryfiński, stanowisko 5 (AZP 43-03/7) 145
Archaeological test excavations on the burial ground from the Roman period
in Stare Łysogórki, Mieszkowice commune, Gryfino district, site 5 (AZP 43-03/7) 145

Aleksander Bursche, Bartłomiej Rogalski Badania wykopaliskowe w Suchaniu, pow. stargardzki, stanowisko 18 (AZP 33-13/32) w latach 2013–2014 Excavations in Suchań, Suchań commune, Stargard district, site 18 in 2013–2014	151
Andrzej Kuczkowski, Dorota Malarczyk Znalezisko wczesnoabbasydzkiego dirhama w Trzebiatowie, pow. gryficki Find of an early Abbasid dirham from Trzebiatów, Gryfice district	161
Andrzej Kuczkowski Naczynie z wczesnośredniowiecznego depozytu srebrnego (?) z okolic Darłowa, pow. sławieński A vessel from an early medieval silver hoard (?) from the area of Darłowo, Sławno district	165
Martina Karle, Anna B. Kowalska, Sebastian Messal Badania nieinwazyjne przeprowadzone w 2014 roku w pobliżu grodów w Bardach i Świelubiu, pow. kołobrzeski Non-invasive research conducted in 2014 in the area of strongholds in Bardy and Świelubie, Kołobrzeg district	169
Magdalena Szymczyk Średniowieczna szachownica na portalu kolegiaty św. Jana Chrzciciela w Myśliborzu, pow. myśliborski Medieval chequered pattern on the portal of the Collegiate Church of St John the Baptist in Myślibórz, Myślibórz district	175
Andrzej Kuczkowski Średniowieczny topór żelazny z okolic Świdwina, pow. świdwiński Medieval iron axe from the area of Świdwin, Świdwin district	181
RECENZJE I OMÓWIENIA	
Paulina Romanowicz <i>Klasztor premonstratensów w Białobokach. Archeologia i historia,</i> red. Marian Rębkowski, Felix Biermann, Szczecin 2015	185
Ewa Górkiewicz <i>Dzieje Stepnicy,</i> red. Radosław Gaziński, Ewa Gwiazdowska, Maciej Szukała, Ryszard Techman, Szczecin 2014	187
Ewa Górkiewicz <i>Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej.</i> <i>Spółeczeństwo, gospodarka, ideologia,</i> red. Krystian Chrzan, Krzysztof Czaplą, Sławomir Moździoch, Wrocław–Głogów 2014	189

Anna B. Kowalska <i>Wolin wczesnośredniowieczny, część 2, red. Błażej Stanisławski,</i> Władysław Filipowiak, Warszawa 2014. <i>Origines Polonorum, t. 7</i>	191
Bartłomiej Rogalski <i>Epoka brązu i wczesna epoka żelaza na Pomorzu. Z najnowszych badań i odkryć,</i> red. Mirosław Fudziński, Gdańsk 2015	193
Anna B. Kowalska <i>The Island in Żółte on Lake Żarańskie. Early medieval Gateway into West Pomerania,</i> red. Wojciech Chudziak, Ryszard Kaźmierczak, Toruń 2014	195
Agnieszka Kowalówka Piotr N. Kotowicz, <i>Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł,</i> Rzeszów 2014. <i>Collectio Archaeologica Ressoviensis, t. 30</i>	197
Agnieszka Kowalówka Piotr Piętkowski, <i>Biskupstwo pomorskie jako początek biskupstwa kamińskiego,</i> Wrocław 2015	199
Agnieszka Kowalówka <i>Civitas Cedene. Studia i materiały do dziejów Cedyni,</i> t. 1, red. Paweł Migdalski, Cedynia 2014	201
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2013 rok. Suplement	203
Indeks nazw geograficznych za 2013 rok. Suplement	207
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2014 rok	209
Indeks nazw geograficznych za 2014 rok	249
KRONIKA	
Anna B. Kowalska <i>Civitas et urbs Szczecin. Projekt naukowy realizowany w Dziale Archeologii</i> Muzeum Narodowego w Szczecinie w latach 2012–2014	253
Krzysztof Kowalski <i>Archeologia Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie</i>	259

Agnieszka Kowalówka	
<i>Polska około roku 1000. Gniezno pierwszą stolicą oraz Pomorze u progu chrześcijaństwa.</i>	
Wystawy czasowe	265
Izabela Sukiennicka	
<i>Skarby z okolic Suchania. Wystawa czasowa .....</i>	269
Paweł Migdalski	
Sprawozdanie z działalności naukowo-edukacyjnej	
Stowarzyszenia Historyczno-Kulturalnego „Terra Incognita” za 2014 rok	277
Maria Danuta Wołągiewicz	
Początki w Szczecinie. Pamięci Ryszarda Wołągiewicza (19.06.1933–14.01.1994)	285

Kamil Kajkowski, Piotr N. Kotowicz

Zapomniany wczesnośredniowieczny pochówek łodziowy ze Szczecina A forgotten early medieval boat burial from Szczecin

Abstract: The article concerns a boat burial containing the skeleton of a man and furnished with an iron axe head and three bone skates, discovered in 1889 in Szczecin and then completely forgotten. Based on the analysis of the archives and the examination of the axe head, the authors date the find to the 11th century and consider it a burial of a representative of an elite originating from Pomerania or the Baltic Slavic area.

Keywords: archaeology, early Middle Ages, Szczecin, boat burial, axe

Słowa kluczowe: archeologia, wczesne średniowiecze, Szczecin, pochówek łodziowy, topór

W 1900 roku w dwóch naukowych periodykach niemieckich pojawiły się krótkie informacje dotyczące niezwykłego znaleziska, którego rok wcześniej dokonano przypadkowo w okolicach położonej przy dzisiejszych Wałach Chrobrego przystani statków parowych w Szczecinie. Według notek znajdujących się w czasopiśmie podczas prac melioracyjnych na głębokości 3 m znaleziono łódź, we wnętrzu której znajdowały się pozostałości szkieletu mężczyzny oraz topór i trzy kościane łyżwy. Znalezisko, określone jako wczesnośredniowieczne, dzięki magistratowi szczecińskiemu trafiło do zbiorów Alterthuseum, przekazane przez mistrza budowlanego Petersena (Walter 1900, 164; Zuwachs 1900, 30). Niestety, autorzy notatek nie zamieścili żadnych szczegółów pozwalających nie tylko na uściślenie okoliczności i kontekstu odkrycia, ale także na weryfikację proponowanej chronologii. Wraz z upływem czasu zostało ono niemal zupełnie zapomniane. W nowszej literaturze o żelęzcu odkrytego wówczas topora (określonego jako czekan) wspomnieli jedynie Lech Leciejewicz i Tadeusz Wieczorowski w pracy o początkach Szczecina (Leciejewicz, Wieczorowski 1983, 596).

Szczęśliwie w Archiwum Muzeum Narodowego w Szczecinie zachowały się dodatkowe informacje pozwalające na podjęcie bardziej szczegółowej analizy

interesującego nas odkrycia. Dzięki odręcznej notatce sporządzonej przez Adolfa Stubenraucha (teczka nr 1810)¹ dowiadujemy się, że dokonano go przy Frauenthorkaserne, ulicy lub budynku koszar tzw. Nowej Bramy Panieńskiej. Badacz ten wspomina również, że łódź wydobyto w trakcie kopania kanału odpływowego. Zalegała ona w dennej partii doliny Odry (lub jej najbliższym otoczeniu). Na tej podstawie uznał też, że łódź została tutaj zatopiona. Dodatkowych informacji dostarcza wpis w księdze inwentarzowej zbiorów archeologicznych Alterthumsmuseum, gdzie pod nr. inw. 4663 (wpis z 8 sierpnia 1899 roku) znajdujemy dokładny wykaz zabytków, które trafiły do tej placówki. Spis wymienia żelazny topór (nr 4663a) o długości 16,5 cm i szerokości ostrza wynoszącej 7,0 cm, kość udową i resztki ludzkiej czaszki (nr 4663b) oraz trzy kościane łyżwy (nr 4663c–e), z których dwie zachowały się w całości (dł. 21,5 i 19,5 cm), a jedna we fragmencie (dł. 15,5 cm). Poza tym w zbiorach przechowywano drewniane szczątki łodzi (nr 4663f)².

Do strony dotyczącej tego znaleziska doklejono fragment gazety³ z artykułem anonimowego autora pt. *Die Aufdeckung des vorgeschichtlichen Bootes am Dampfschiffsbollwerk*, zawierającym rysunek. W tekście znajduje się nieco więcej szczegółów dotyczących okoliczności odkrycia. Autor wspomina, że zaraz po jego dokonaniu na miejscu pojawił się szczeciński historyk prof. dr Hugo Lemcke, prezes Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, który dokonał oględzin i eksploracji obiektu. W dalszej części relacji wspomniano, że z wykopu wydobyto większą część łodzi, której fragmenty były już jednak przemieszane, co uniemożliwiło podjęcie działań konserwatorskich. W wyniku obserwacji ustalono, że łódź o długości ok. 3 m została wykonana z drewna dębowego, a uszczelnione mchem poszycie łączone było drewnianymi kołkami mocowanymi w odległościach co 10 cm. We wnętrzu znajdował się słabo zachowany szkielet „dobrze zbudowanego, młodego mężczyzny”⁴. Na wysokości jego głowy leżało zardzewiałe, ale dobrze zachowane żeleźce topora⁵, we wnętrzu łodzi odkryto też kościaną łyżwę⁶ oraz rybie łuski. Zgodnie z panującą wówczas wśród badaczy niemieckich tendencją, znalezisko scharakteryzowano jako

---

¹ Chcielibyśmy serdecznie podziękować Krzysztofowi Kowalskiemu za pomoc w dotarciu do tych informacji.

² Za pomoc w poprawnym odczytaniu zapisów w księgach inwentarzowych serdecznie dziękujemy Krzysztofowi Demidziukowi z Muzeum Archeologicznego, oddziału Muzeum Miejskiego we Wrocławiu.

³ Stettiner Neueste Nachrichten.

⁴ Miała o tym świadczyć długości kości udowej (47,5 cm) oraz stan uzębienia.

⁵ Podano tutaj jego wymiary, identyczne z umieszczonymi w inwentarzu.

⁶ Opis wyposażenia różni się zatem nieco od informacji zawartych w literaturze przedmiotu oraz w inwentarzu muzealnym, w którym wymienione są trzy kościane łyżwy.

szczątki rybaka pochodzącego ze Skandynawii lub Germanii kontynentalnej, a żelazce uznano za typowy okaz starogermański, mający analogie we Francji w okresie merowińskim oraz w anglosaskiej Anglii. Do notatki prasowej dołączono rysunek przedstawiający omawiane znalezisko (ryc. 1). Wydaje się jednak, że jest to swobodny szkic, a nie dokumentacja rysunkowa wykonana w trakcie eksploracji, który należy traktować jedynie jako ciekawostkę, w rezultacie wnoszącą niewiele informacji na temat omawianego odkrycia.

Opis zawiera sporo informacji na temat cech konstrukcyjnych szczecińskiej łodzi, znajdujących poparcie we wczesnośredniowiecznych zabytkach skutniczych rejestrowanych w basenie Morza Bałtyckiego. Podobne spostrzeżenia można odnieść również do znanych z tego rejonu pochówków składanych do tak specyficznej formy „trumny”, tzw. łodziowej. Pozostawiając na marginesie naszych rozważań znaczenie symboliczne, jakie mogły one spełniać w obrzędowości i eschatologii społeczności nadmorskich⁷, należy zwrócić uwagę na dwa zasadnicze problemy: atrybucję kulturowo-etniczną oraz chronologię omawianego pochówku⁸.

Najczęściej przyjmuje się, że zwyczaj chowania zmarłych w łodzi wywodzi się z wierzeń północnoeuropejskich, a notowany na południowym wybrzeżu Bałtyku, bezpośrednio ma poświadczać pobyt Skandynawów na tym obszarze (ostatnio Pawlak 2013, 216 n., tam dalsza literatura). Na związek z kulturą ludów Północy wskazywać mają przede wszystkim szczegóły konstrukcyjne łodzi, a konkretnie techniki mocowania i uszczelniania elementów kadłuba. Łodzie wikińskie miałyby charakteryzować użycie żelaznych nitów i zwierzęcej sierści do uszczelniania elementów poszycia. Ich odpowiedniki w konstrukcjach słowiańskich to drewniane klinowane kołki i mech (np. Jöns, Lüth, Müller-Wille 1997, 212 n.; Jöns, Mazurek 1998, 198–199; Ossowski 2009, 446; 2014, 109). Krytyki takiego rozróżnienia dokonał ostatnio Waldemar Ossowski, który zwrócił uwagę, iż używanie mchu jako materiału uszczelniającego kadłuby nie jest cechą dystynktywną łodzi słowiańskich ani też nie może być odosobnione wyłącznie do okresu wczesnego średniowiecza (Ossowski 2014, 110 n.). Co więcej, znane są jednostki pływające charakteryzujące się mieszanym obu wspomnianych technik.

Nie wykluczając możliwości czerpania przez Słowian inspiracji z wytwórczości skutniczej z obszaru Skandynawii (Ossowski 2014, 104), trzeba zauważyć, że w okresie największej prosperity (zatem przynajmniej od 2. połowy IX wieku)

---

⁷ Ta problematyka będzie tematem osobnych rozważań przygotowywanych przez Kamila Kajkowskiego.

⁸ Trzecim, nie mniej ważnym zagadnieniem jest ewentualne istnienie w pobliżu tego miejsca wczesnośredniowiecznego cmentarzyska (może kurhanowego). Jak dotąd brak jednak jakichkolwiek przesłanek źródłowych do podjęcia tego niezmiernie interesującego zagadnienia.

słowiańskich ośrodków nadmorskich, funkcjonowały warsztaty rzemieślnicze związane z naprawą, ale także budową dużych jednostek pływających (Filipowiak 1988; Rulewicz 1996, 87; Kowalska, Dworaczyk 2011, 293 n.). W tym ostatnim przypadku bezpośredni dowód znajdujemy w wynikach badań łodzi klepkowych odkrytych w Wolinie, do których konstrukcji wykorzystywano lokalne drewno (Ważny 2001, 158). Z kolei część statków znalezionych we wczesnośredniowiecznych ośrodkach skandynawskich pochodziła, jak uważają niektórzy badacze, ze szkatni południowobałtyckich (Ważny 2001, 160). Zebrane dotąd dane zdają się potwierdzać, że wykonywane w tych warsztatach łodzie mają więcej cech konstrukcyjnych przypisywanych egzemplarzom słowiańskim niż skandynawskim.

Również sama idea chowania zmarłych w łodziach (bądź ich fragmentach) nie może być odnoszona wyłącznie do stref oddziaływania nordyckiego wzorca kulturowego. Zaprzeczają temu wyniki ostatnich badań słynnych pochówków tego rodzaju odkrytych w Szwecji (Tuna) i Norwegii (Oseberg). Przeprowadzone na szczątkach ludzkich ekspertyzy DNA dowiodły bowiem, iż w grobach spoczywały szkielety ludzi pochodzących spoza Skandynawii (Janowski 2013, 403, tam dalsza literatura).

Wszystkie te informacje wskazują, że nie ma dostatecznych dowodów, aby traktować pochówki łodziowe jako wyznacznik etnokulturowy. Wiadomo, że zarówno zakup, jak i utrzymanie dużych jednostek pływających należały do przedsięwzięć kosztownych (Filipowiak 1996, 91). Przypuszcza się więc, iż były one własnością członków rodów rządzących, bogatych kupców lub też stanowiły kolektywną własność kilku osób, innymi słowy – przedstawicieli lokalnych elit (Skoglund 2008, 395).

Na obszarze Słowiańszczyzny nadbałtyckiej odnotowano dotąd ok. 50 pochówków zarówno w postaci „łodziowatych” struktur kamiennych, jak i rzeczywistych łodzi⁹. W niektórych przypadkach były to jednostki pływające jednopienne (dłubanki), z których część miała cechy pozwalające domyślać się bardziej zaawansowanych rozwiązań technicznych w postaci nadbudowanych, podniesionych burt. W innych przypadkach wykorzystywano duże jednostki pływające o konstrukcji klepkowej. Niektóre z nich spalano w trakcie dokonywania czynności pogrzebowych, inne składano w całości do jam grobowych. Te ostatnie na obszarze Pomorza odnieść można do okresu pomiędzy schyłkiem X – początkiem XI wieku a XIII stuleciem, w którym następuje zanik tego typu

---

⁹ Stubenrauch 1898, 113, 118; Müller-Wille 1968–1969, 25–26; Wojtasik 1968, 130–131; Wołgiewicz 1972, 318; Zoll-Adamikowa 1975, 259–269; Warnke 1981; Malinowska-Łazarczyk 1985, 86; Filipowiak 1988, 711; 2006, 337–338; Jöns, Mazurek 1998, 194 n.; Paddenberg 2000, 310–315; Biermann 2004; 2009, 188 n.; Porzeziński 2011, 125 n.; Herrmann, Warnke 2008; Kuczkowski 2013, 87; Pawlak 2013, 216 n.; Sikora, Trzeciński 2014.

pochówków na północnym wybrzeżu Bałtyku oraz wpływów skandynawskich w jego południowej części. Wydaje się, że z tym właśnie schyłkowym horyzontem chronologicznym można ostrożnie wiązać znalezisko szczecińskie. Wskazuje na to analiza żelźca topora, któremu poświęcili nieco uwagi także badacze polscy.

Na rycinie z przedwojennej gazety codziennej przedstawiającej, jak wspomniano wyżej, wyidealizowany obraz znaleziska, zauważyć można – obok czaszki zmarłego – żelźce topora o wyraźnie szerokim ostrzu, podciętym zarówno od góry, jak i od dołu. W pierwszych opracowaniach zanotowano, że zabytki znalezione w szczecińskim pochówku zainwentaryzowano pod nr. inw. 4663 (Walter 1900, 164; Zuwachs 1900, 30), a interesujące nas w tym miejscu żelźce topora opatrzone takim numerem opublikował po raz pierwszy Władysław Łęga (1929, 361, tabl. L:301), jednakże bez danych o jego pochodzeniu. Po II wojnie światowej informacja na temat omawianego zabytku znalazła się jeszcze w popularno-naukowym opracowaniu Krystyny Pieradzkiej (1953, rys. 1:3). Także i w nim zabrakło adnotacji dotyczącej okoliczności jego pozyskania.

Problem ten powrócił w trakcie kwerendy w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie, prowadzonej przez Piotra N. Kotowicza na potrzeby powstającej pracy doktorskiej poświęconej wczesnośredniowiecznym toporom z terenu Polski¹⁰. Wśród zgromadzonych w muzeum, a uznawanych za nowożytny, żelźców toporów uwagę zwrócił zabytek bez określonego miejsca pochodzenia, wpisany pod nr. inw. A/12856/MNS i uznany za mienie poniemieckie. Jest to przedmiot o masywnym, lekko opuszczonym w stosunku do osi pionowej toporzyska żelźcu, którego osada została wyodrębniona od dołu, a obuch spłaszczony. Światło osady ma kształt półowalny. Smukła szyjka przechodzi w silnie wyodrębnione, symetryczne, lekko łukowate, obustronnie podcięte, bardzo szerokie ostrze. Okaz zachowany jest w dobrym stanie, jedyne uszkodzenia widoczne są na ostrzu, którego krawędź jest wyszczerbiona, a w górnej, tylnej części pęknięcie spowodowało wyłamanie dużego jego fragmentu. Zabytek ma następujące wymiary: dł. całkowita 14,6 cm, wys. ostrza 15,6 cm, najmniejsza wys. szyjki 1,7 cm, szer. osady 3,8 cm, wys. osady 4,4 cm, światło osady 3,0 × 2,7 cm (ryc. 2).

Z porównania publikowanej ryciny zabytku szczecińskiego z okazem uznawanym za nowożytny – mimo pewnych wątpliwości – wynika, że mamy tutaj do czynienia z jednym i tym samym przedmiotem. Pewne zastrzeżenia może budzić fakt, iż – jak wspomniano wyżej – wpis w niemieckiej księdze inwentarzewej określa długość okazu odkrytego w łodzi na 16,5 cm, natomiast wysokość

---

¹⁰ Za pomoc w identyfikacji zabytku serdecznie dziękujemy Agnieszce Kowalówce z Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie.

ostrza na 7,0 cm. Trudno wyjaśnić te rozbieżności. O ile różnica długości żeleźców jest stosunkowo niewielka (1,9 cm) i wynika najpewniej z faktu dokonania pierwotnego pomiaru przed konserwacją zabytku, o tyle wysokość ostrza różni się już znacznie. Niewykluczone jednak, iż użyty w księdze inwentarzowej i notatce w gazecie termin *Blattbreite* nie dotyczy pomiaru wysokości, a szerokości wyodrębnionego ostrza. Wówczas dysonansu nie ma, gdyż pomiar ten w przypadku zachowanego do dziś zabytku wynosi ok. 6,6 cm. Niepokoić może również wspomniany w notatce reporterskiej jeden szczegół budowy żeleźca. Otóż zapisano w niej, iż otwór na toporzysko miał kształt owalny, co trudno odnieść do zabytku ze zbiorów Muzeum Narodowego. Tę rozbieżność też możemy wytłumaczyć faktem silnego skorodowania okazu w momencie odkrycia i opisu. Wydaje się więc, że identyfikacja obu przedmiotów jest wielce prawdopodobna. Ustalenia te spowodowały, że w ostatnio opublikowanym katalogu toporów wczesnośredniowiecznych z ziem polskich zdecydowano się uznać zabytek o nr. inw. A/12856/MNS za okaz odkryty w pochówku łódziowym (Kotowicz 2014, kat. 662, tabl. CXXIX:3). Ostrożnie zaliczono go do zbioru zabytków wczesnośredniowiecznych.

Ta ostrożność wymuszona jest faktem, iż podobne formy znane są także w późnym średniowieczu. Różnią się jednak od zabytku szczecińskiego wyraźnie przedłużoną osadą, przybierającą już formę tulei. Marian Głosek zaliczył je do wyodrębnionego przez siebie typu XI, w którym znalazł się okaz z XIV i początków XV stulecia odkryty w Plemiętach na ziemi chełmińskiej (Głosek 1996, 49, kat. 72, tabl. XXX:B). Przedmioty takie znane są też z terenów Republiki Czeskiej (por. Kouřil 2002, obr. 5:4). Nie są to jednak jedyne analogie. Zabytki charakteryzujące się bardzo szerokim, symetrycznym ostrzem, obustronnie wyodrębnionym (niem. *Doppelbartäxte*, por. Heindel 1992, 36) oraz płasko zakończonym obuchem niezbyt często występują też wśród znalezisk wczesnośredniowiecznych. Zabytki takie omawia Ingo Heindel (1992, 36), przytaczając analogie z VIII i IX stulecia. Należy je jednak traktować ostrożnie, gdyż część z nich (Pöschendorf), ze względu na brak publikowanych rzutów od góry, możemy zaliczyć do tej grupy jedynie hipotetycznie (por. La Baume 1952, Abb. 2:6). Niektóre zaś, jak luźno odkryty okaz z Anklam¹¹ (Schoknecht 1975, 401, Abb. 24:c) czy egzemplarz z Hildagsburga (Dunker 1953, 213, Abb. 21:k), różnią się od omawianego zabytku szczegółami budowy ostrza lub osady. Nie są więc bezpośrednimi odpowiednikami¹².

---

¹¹ Zabytek należy wiązać najpewniej z późnym średniowieczem, na co wskazują analogiczne znaleziska z pomorskiego Słupska (Janocha 2004, ryc. 31:a) czy małopolskich Zembrzyc (Liwoch 2005).

¹² Niezbyt trafne są też odniesienia Ingo Heindela do ikonografii. Przywoływany przez autora (Heindel 1992, 36) przykład rzekomo analogicznego obiektu wyobrażonego na jednej

Jednym z najstarszych, w pełni analogicznych okazów, może być natomiast datowany na 2. połowę IX stulecia zabytek z Duisburga (G. Kr. 1990), ale niestety nie dysponujemy informacjami, na jakiej podstawie zostało ustalone jego datowanie. Bliską paralełą jest też żeleźce z Alt Ruppin (*Corpus* 1979, Taf. 74/9:3; Heindel 1992, 36, Abb. 16:a), któremu towarzyszyła m.in. ostroga typu II/1 według Zofii Hilczerówny (*Corpus* 1979, Taf. 74/9:2), datowanego ramowo na X albo raczej XI wiek (Hilczerówna 1956, 43–46). Dwa niemal identyczne, pochodzące z XI bądź początków XII wieku okazy odkryto natomiast na terenie gródka zbudowanego na wyspie położonej w dzisiejszym starorzeczu Renu w Büberich w zachodnich Niemczech (Janssen 1991, 219, Abb. 30). Zbliżony formalnie, ale niedatowany okaz, pochodzi też z Dodewaard w Holandii (Ypey 1981, 370, Afb. 6). Te niezbyt liczne analogie wydają się potwierdzać, iż okres użytkowania omawianych żeleźców odnieść można już do wczesnego średniowiecza, co wydaje się korespondować z poczynionymi powyżej ustaleniami dotyczącymi fenomenu składania szczątków ludzkich w łodziach odnajdowanych na pomorskich cmentarzyskach. Charakterystyczne jest jednak, że żeleźca były typowe głównie dla obszarów Europy Zachodniej i słowiańskiego Połabia, a nieznane Skandynawom i, może z wyjątkiem znaleziska szczecińskiego, Pomorzanom.

Reasumując powyższe uwagi, sądzimy, że zwyczaj składania zwłok do grobów łodziowych odkrywanych na obszarach Słowiańszczyzny nadbałtyckiej należy wiązać z procesem mieszania się obrządków pogrzebowych różnych regionów adaptowanych przez lokalne elity. Niemniej bez przeprowadzenia szczegółowych badań DNA nie jesteśmy w stanie określić, czy analizowany pochówek zawierał zwłoki członka miejscowej elity, czy też przybysza spoza Pomorza¹³. Do rozwiązania tej kwestii nie przybliżają nas także cechy konstrukcyjne łodzi. Nawet jeśli przyjmiemy istnienie określonych stylów skutniczych charakterystycznych dla ośrodków północno- i południowobałtyckich, możemy jedynie domniemywać, iż wykonano ją w miejscowej skutni. Z zachowanego opisu wynika bowiem, że interesujące nas znalezisko cechowało się rozwiązaniami technicznymi znajdującymi analogie w słynnym wraku odnalezionym na szczecińskim Rynku Warzywnym (Rulewicz 1996). Z przytoczonych informacji wynika też, że pochówki składane w łodziach należały do fenomenu praktykowanego zarówno w środowiskach słowiańskich, jak i nordyckich. W przypadku charakteryzowanego znaleziska tę pierwszą możliwość zdaje się potwierdzać rzadko spotykane w znaleziskach skandynawskich skromne wyposażenie,

---

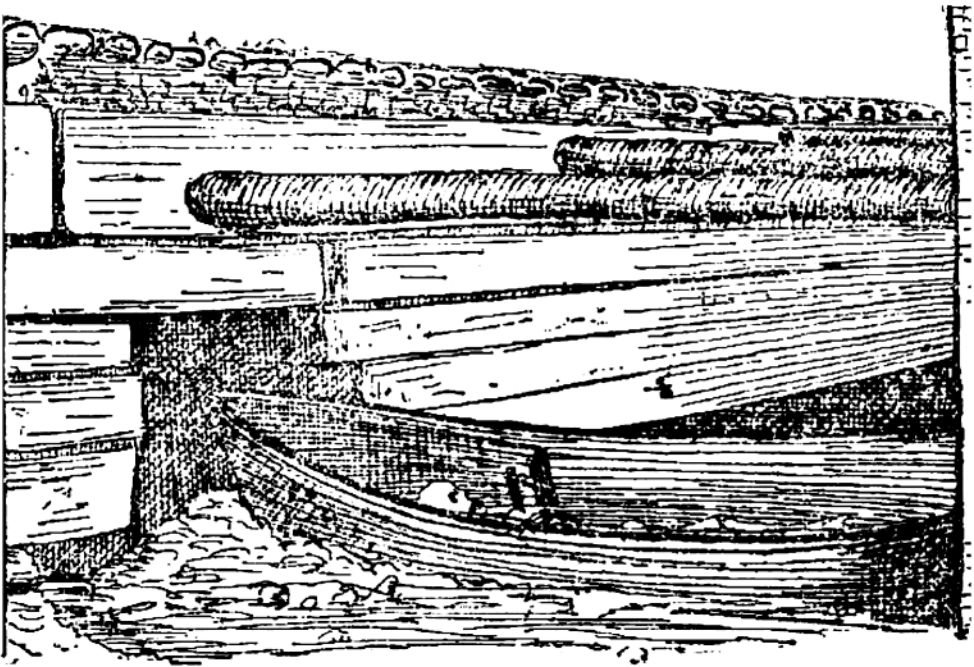
z miniatur *Codex Cursus Sanctae Mariae* z pierwszego 20-lecia XIII wieku w rzeczywistości ukazuje topór z żeleźcem zaopatrzonym co prawda w obustronnie wyodrębnione ostrze, ale bez charakterystycznego wyodrębnienia osady (por. http://utu.morganlibrary.org/medren/Manuscript_images.cfm?ACC_NO=M.739&StartRow=1, dostęp 25.10.2015).

¹³ Byłoby to jednak możliwe tylko w przypadku dobrego stanu zachowania kości.

które – naszym zdaniem – wskazuje na pochówek przedstawiciela elit wywodzących się z Pomorza lub obszaru Słowiańszczyzny nadbałtyckiej z XI wieku. Może to również potwierdzać odkrycie przy zwłokach żeleźca topora charakterystycznego raczej dla południowej części basenu Morza Bałtyckiego. Na koniec warto jeszcze zauważyć, że relikty łodzi odnalezionej pod koniec XIX wieku w Szczecinie są, jak dotąd, jedynym znaleziskiem sepulkralnym wodnego środka transportu wykonanego w konstrukcji klepkowej znanego z obszaru Pomorza, w którym zachowały się drewniane elementy poszycia kadłuba.

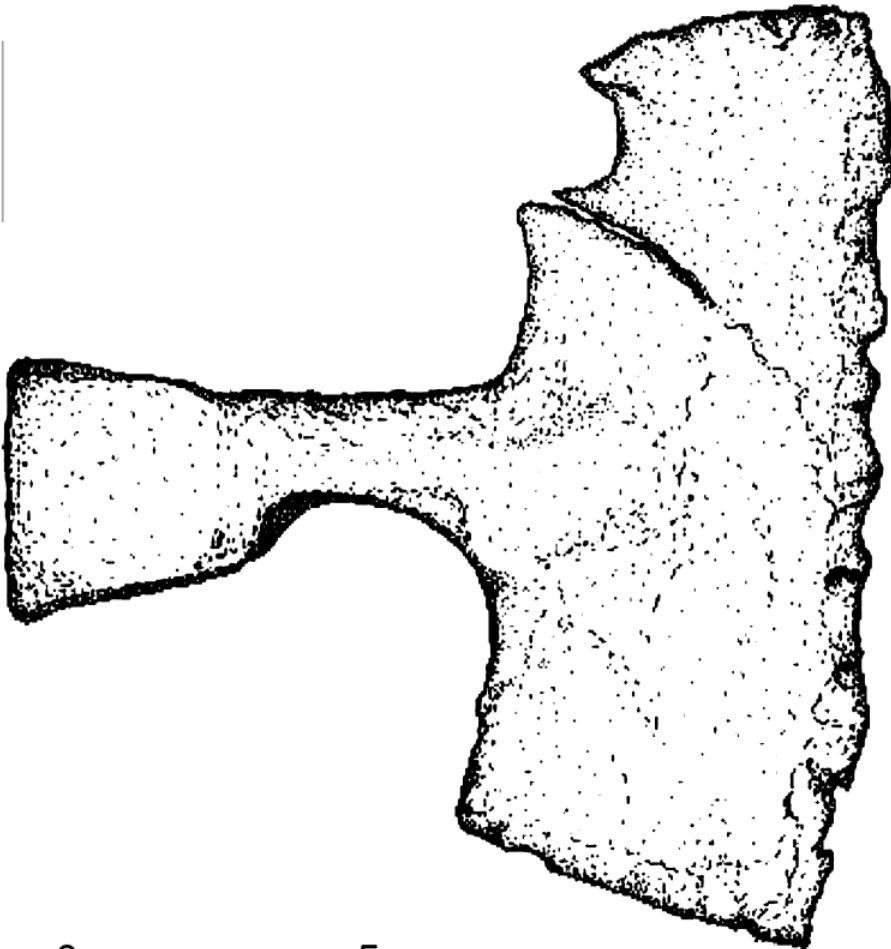
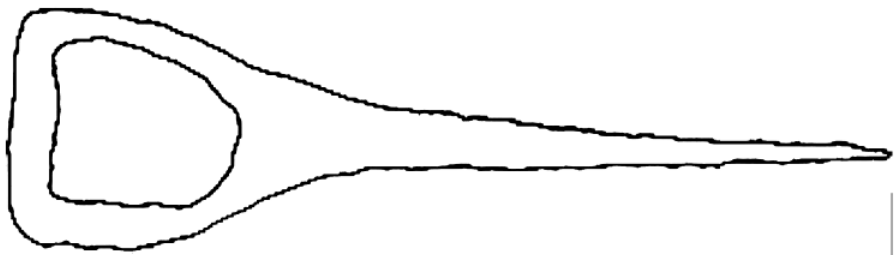
Jest on również wyjątkowy pod innym względem. Wiele wskazuje na to, że możemy mieć tutaj do czynienia z dowodem aktu pogrzebowego polegającego na zatopieniu zmarłego w rzece. Jest to szczególnie interesujące w kontekście fenomenu pochówków łodziowych i kryjących się za nimi sensów symbolicznych. Dodajmy, że jak do tej pory wszystkie znane z południowego wybrzeża Bałtyku odkrycia tego typu dokonane zostały wyłącznie w obrębie pewnych lub domniemyanych cmentarzysk.

Ryc. 1. Stylizowany rysunek pochówku szczecińskiego z artykułu prasowego z 1899 r. dołączonego do księgi inwentarzowej pod nr. 4663 dawnego Alterthuseum w Szczecinie (Archiwum Muzeum Narodowego w Szczecinie)

Fig. 1. The stylized drawing of the Szczecin burial from a newspaper article from 1899 attached to the inventory book under No. 4663 of the former Alterthuseum in Szczecin (Archive of the National Museum in Szczecin)

0 5 cm

Ryc. 2. Żelężce topora odkrytego w pochówku łodziowym w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie, nr inv. MNS/A/12856, rys. A. Ryś

Fig. 2. Axe head discovered in the boat burial in Szczecin, the National Museum in Szczecin, Inv. No. MNS/A/12856, drawing by A. Ryś

Literatura

- Biermann F. 2004. Usedomer Bootsgräber. *Germania* 82, 159–175.
– 2009. *Bootsgrab – Brandgrab – Kammergrab. Die slawischen Gräberfelder von Usedom im Kontext der früh- und hochmittelalterlichen Bestattungssitten in Mecklenburg und Pommern*. Leidorf.
- Corpus 1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)* 3. J. Herrmann, P. Donat (red.). Berlin.
- Dunker H. 1953. *Die Hildagsburg. Der Burgwall von Elbeu, Kreis Wölmirstedt*. Berlin.
- Filipowiak W. 1988. Początki żeglugi słowiańskiej u ujścia Odry. W: G. Labuda, S. Tabaczyński (red.), *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej* 2. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 29–46.
– 1996. „Żywot” statku wczesnośredniowiecznego. W: Z. Kurnatowska (red.), *Słowiańszczyzna w Europie* 2. Wrocław, 91–96.
– 2006. Wczesnośredniowieczna „linia żeglugowa” Hedeby (Haithabu) – Starigard (Oldenburg) – Wolin. W: M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.). *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*. Szczecin–Wrocław, 331–340.
- Głosek M. 1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa–Łódź.
- G. Kr. 1990. Zimmermannsaxt. W: F. Seibt (red.), *Vergessene Zeiten. Mittelalter im Ruhrgebiet* 1–2. Kat. wyst. Essen. Ruhrlandmuseum. 26.09.1990–6.01.1991. Essen, 221, kat. 372.
- Heindel I. 1992. Äxte des 8. bis 14. Jahrhunderts im westslawischen Siedlungsgebiet zwischen Elbe/Saale und Oder/Neiße. *Zeitschrift für Archäologie* 26, 17–56.
- Herrmann J., Warnke D. 2008. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland* 5: *Das Hügelgräberfeld in den „Schwarzen Bergen“ bei Ralswiek*. Schwerin.
- Hilczerówna Z. 1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*. Poznań.
- Janocha H. 2004. Archeologia o początkach słupskiego ośrodka miejskiego. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 24, 19–68.
- Janowski A. 2013. Are the chamber graves from Pień really Scandinavian? W: S. Moździoch, B. Stanisławski, P. Wiszewski (red.), *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. Wrocław, 395–409.
- Janssen W. 1991. Die frühmittelalterliche Niederungsburg bei Haus Meer, Büderich, Stadt Meersbusch, Kreis Neuss. W: H.W. Böhme (red.), *Burgen der Salierzeit 1: In der nördlichen Landschaften das Reiches*. Sigmarinen, 195–224.
- Jöns H., Lüth F., Müller-Wille M. 1997. Ausgrabungen auf dem frühgeschichtlichen Seehandelsplatz von Groß Strömkendorf, Kr. Nordwestmecklenburg. *Germania* 75/1, 193–221.
- Jöns H., Mazurek W. 1998. Groß Strömkendorf – nadmorska osada rzemieślniczo-handlowa i cmentarzysko z okresu wczesnosłowiańskiego nad Zatoką Wismarską. *Slavia Antiqua* 39, 181–214.

- Kotowicz P.N. 2014. *Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł*. Rzeszów–Sanok.
- Kowalska A.B., Dworaczyk M. 2011. *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*. Warszawa.
- Kouřil P. 2002. Středověké železné sekery ze slezských hradů a nové nálezy z hradu Quingburgu (kat. úz. Heřmanovice). *Sborník bruntálského muzea*, 17–30.
- Kuczkowski A. 2013. *Cholin – Gollenberg – Góra Chełmska. Źródła archeologiczne do dziejów Góry Chełmskiej koło Koszalina*. Koszalin.
- La Baume P. 1952. Die münzdatierter Grabfund der Merowingerzeit. *Offa* 10, 46–54.
- Leciejewicz L., Wieczorowski T. 1983. Wczesne średniowiecze do czasu kształtowania się miasta. W: W. Filipowiak, G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina 1: Pradzieje Szczecina*. Warszawa–Poznań, 522–610.
- Liwoch R. 2005. Topór z Zembrzyc. *Materiały Archeologiczne* 35, 139–144.
- Łęga W. 1929. Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk. *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 35. Toruń, 155–446, tabl. I–LXX.
- Malinowska-Łazarczyk H. 1985. Przemiany obrządku pogrzebowego Słowian pomorskich w X–XIII w. W: W. Filipowiak (red.), *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza*. Szczecin, 245–254.
- Müller-Wille M. 1968–1969. Bestattung im Boot. Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte. *Offa* 25–26, 7–203.
- Ossowski W. 2009. Wyniki ostatnich badań łodzi wczesnośredniowiecznych w Polsce. W: W. Chudziak, S. Moździoch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*. Toruń–Wrocław–Warszawa, 443–453.
- 2014. Z badań nad przemianami w żegludze wczesnośredniowiecznej. W: H. Paner, M. Fudziński, W. Świętosławski (red.), *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Historia, stan aktualny i potrzeby badań*. Gdańsk, 103–123.
- Paddenberg D. 2000. Studien zu frühslawischen Bestattungssitten in Nordostdeutschland. *Offa* 57, 231–345.
- Pawlak P. 2013. Cmentarzysko ciałopalne i osada ze starszego stadium wczesnego średniowiecza w Myszęcinie. W: E. Pawlak, P. Pawlak (red.), *Myszęcina, stanowisko 19, woj. lubuskie. Od młodszej epoki kamienia po XX wiek*. Zielona Góra, 169–395.
- Pieradzka K. 1953. *Walki Słowian na Bałtyku w X–XII wieku*. Warszawa.
- Porzeziński A. 2011. Lubieszewo, gm. Gryfice – wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy z VIII–XII wieku n.e. *Materiały Zachodniopomorskie* 6–7/1, 123–165.
- Rulewicz M. 1996. Wrak szczecińskiej łodzi z IX wieku. W: Z. Kurnatowska (red.), *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 2*. Wrocław, 79–90.
- Schoknecht U. 1975. Kurze Fundberichte 1973. *Bezirk Neubrandenburg, Bodendenkmalpflege in Mecklenburg* 1974, 399–454.
- Sikora J., Trzciniński Ł. 2014. *Badania wielokulturowego kompleksu osadniczego w Ostrowitem w latach 2013–2014*. Referat wygłoszony na III Pomorskiej Sesji Sprawozdawczej. Gdańsk 20–21 listopada 2014 r.
- Skoglund P. 2008. Stone ships: continuity and change in Scandinavian prehistory. *World Archaeology* 40/3, 390–406.

- Stubenrauch A. 1898. Untersuchungen auf dem Inseln Usedom und Wollin im Anschluss an die Vinetafrage. *Baltische Studien* 2, 65–133.
- Walter E. 1900. Über Altertümer und Ausgrabungen in Pommern im Jahre 1900. *Baltische Studien* 4, 161–164.
- Warnke D. 1981. Eine Bestattung mit skandinavischen Schiffsresten aus den „Schwarzen Bergen“ bei Ralswiek, Kr. Rügen. *Ausgrabungen und Funde* 26/3, 159–165.
- Ważny T. 2001. Badania dendrochronologiczne podgrodzia i osady w Wolinie. W: E. Wilgocki (red.), *Instantia est mater doctrinae. Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka*. Szczecin, 155–165.
- Wojtasik J. 1968. *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne na wzgórzu „Młynówka” w Wolinie*. Szczecin.
- Wołagiewicz R. 1972. Lubieszewo, pow. Gryfice. *Informator Archeologiczny. Badania 1971*, 317–318.
- Ypey J. 1981. Wapen of werktuig? W: T.J. Hoekstra (red.), *Liber castellorum. 40 variaties op het thema kasteel*. Zutphen, 367–375.
- Zoll-Adamikowa H. 1975. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. Wrocław.
- Zuwachs 1900. Zuwachs der Sammlungen. *Monatsblätter* 14/2, 30–32.

A forgotten early medieval boat burial from Szczecin

Summary

In 1889, at the bottom part of the Odra River valley, in the vicinity of the barracks building of the so-called Nowa Brama Panieńska in Szczecin the remains of the skeleton of a man was found. It was deposited in a boat with the hull sealed with moss and connected by wooden pegs. The boat burial was additionally furnished with an iron axe blade deposited next to the deceased's head, along with three bone skates and fish scales. The find was dated to the early Middle Ages. During the post-war period it was completely forgotten.

The boat burial in Pomerania is nothing particularly unique – to-date about 50 graves, both in the form of 'boat-shaped' stone structures as well as real wooden boats – both dugout canoes and plank boats and stave ones have been found. Some of them were burnt during funeral practices, while the others were deposited complete in burial pits. The latter in Pomerania can be dated to the period between the end of the 10th - the beginning of the 11th century and the 13th century, when the disappearance of this type of burials on the northern coast of the Baltic Sea occurred. The chronology of the assemblage can be specified thanks to unique find in Poland of the blade of the axe with a T-shaped cutting edge (German 'Doppelbartäxte') with a shaft-hole separated at the bottom and a flat butt. Similar artefacts, mainly from the 11th century, were found in Germany (both in its western and eastern parts – the Elbe River zone). The analysis of the boat's construction and seal, having analogies in Szczecin itself, as well as the relative poverty of the furnishings may indicate that it was a burial of a representative of an elite originating from Pomerania or the Baltic Slavs area.

Kamil Kajkowski
Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie
ul. Zamkowa 2, 77-100 Bytów
kamilkajkowski@wp.pl

Piotr N. Kotowicz
Muzeum Historyczne w Sanoku
ul. Zamkowa 2, 38-500 Sanok
p_kotowicz@o2.pl